

دکتر محمد زاهدی اصل
استاد دانشگاه علامه طباطبائی

دین و اوقات فراغت

مقدمه

فراغت در اصطلاح جامعه‌شناسی معادل "Leisure" و در لغت‌نامه‌های فارسی، آسایش، آسودگی، آسوده شدن از کار، فرصت، مجال و نظایر آن معنی شده است. برخی فراغت را مترادف با بی‌کاری، استراحت و مانند آن گرفته‌اند که مراد ما را نمی‌رساند. در زبان فارسی آن را تفریح هم معنی کرده‌اند که مراد از آن تحصیل فرح و خوشی است. دومازیه، جامعه‌شناس فرانسوی و مؤلف کتاب «به سوی تمدن فراغت» مفهوم فراغت را این‌گونه تعریف کرده است: «مجموعه فعالیت‌هایی که شخصی پس از رهایی از تعهدات و تکالیف شغلی، خانوادگی و اجتماعی، با میل و اشتیاق به آن‌ها می‌پردازد و غرضش استراحت، تفریح، توسعه‌ی دانش خود یا به کمال رساندن شخصیت خویش یا به ظهور آوردن استعدادها و خلاقیت، و یا بالاخره بسط مشارکت آزادانه در اجتماع است» [دومازیه، به نقل از: بهنام، ۱۳۴۸: ۲۹۲].

باید خاطر نشان ساخت که مفاهیم فراغت و اوقات فراغت قدری با هم تفاوت دارند. فراغت مفهوم کلی‌تری دارد که چه بسا در صورت رضایت خاطر فرد از کار و اشتغال مورد علاقه، در حین پرداختن به کار نیز به انسان دست می‌دهد و تنها به فعالیت‌های تفریحی و سازنده‌ی خارج از کار اطلاق نمی‌شود. ولی اوقات فراغت، زمان خارج از ساعات اشتغال اقتصادی را شامل است که فرد به استراحت و تفریح می‌گذراند. پس با این توضیح معلوم می‌شود که منظور ما از فراغت در این جا، اوقات فراغت است.

امروزه، مسافرت‌های داخلی و خارجی به قصد زیارت اماکن متبرکه، هم‌چنان از مهمترین گزینه‌های گذران اوقات فراغت مردم ایران است

تن آسایی برحذر داشته شده‌اند. در دین زرتشت ناخوشی منسوب به اهریمن است. هدف ایرانیان باستان از آموزش نیرومندی و بهداشت، علاوه بر تأمین سلامت جسم و روح، مهیا کردن سپاهیان ورزیده و آزموده برای حراست از مرز و بوم بوده است. اسب سواری، تیراندازی و شکار در این دوره به صورت یک نیاز اجتماعی درآمده و به همین مناسبت، ورزش به خصوص فنون تیراندازی و اسب سواری بسیار مورد توجه بوده است [راوندی، ۱۳۴۱: ۱۰-۹].

با استیلای مسیحیت بر جهان، به نوشته‌ی فلوید هاوس در کتاب «سلسله نظریات اجتماعی»، پرداختن به تفریح، نوعی معصیت تلقی شد [به نقل از: کنیگ، ۱۳۴۹: ۲۸۷]. در حالی که از نظر اسلام، نه تنها پرداختن به تفریحات سالم و سازنده در اوقات فراغت منع نشده، بلکه در بسیاری از موارد توصیه نیز شده است. در این جا به برخی از این توصیه‌ها اشاره می‌کنیم:

- در قرآن کریم، آیه‌ی ۵۶ از سوره‌ی عنکبوت در ارتباط با سیاحت آمده است: «ای اهل ایمان! زمین من وسیع است [هرجا به شما بد گذشت، به جای دیگری نقل مکان کنید و] مرا با اخلاص پرستش کنید.»
- در آیه‌ی ۲۳ از سوره‌ی روم می‌فرماید: «از جمله آیات خدای متعال، خواب و استراحت شما در شب و [کار کردن و] طلب روزی شما از فضل خداوند در روز است. این آیات برای کسانی است که سخن حق را بشنوند.»

اوقات فراغت از منظر ادیان زرتشت، مسیحیت و اسلام

مطالعات مورخان نشان می‌دهد که در زمان‌های قدیم، در «اسپارت» اوقات بی‌کاری صرف تمرین جنگی می‌شده و غرض اصلی آن بوده است که مردم در هر زمان آماده‌ی مقابله با دشمن باشند. در یونان باستان، پهلوانی قدر و شأن بسیاری داشت و پرداختن به بحث‌ها و خطابه‌های پرشور مقدمه‌ای برای زندگی سیاسی اجتماعی مردان و زمینه‌ای برای دفاع از مدینه‌ی خویش بود و برعکس در روم، به علت انحطاط قدرت سیاسی، فراغت هدفی بیهوده به خود گرفت و توانگران به تفریحاتی چون عیش و نوش می‌پرداختند.

به قول هرودوت، ایرانیان باستان از پنج تا بیست سالگی به پسران خود اسب سواری و راست‌گویی می‌آموختند. مصریان به جنگ گاو و توپ بازی و سایر بازی‌های قهرمانی علاقه‌ی فراوان داشتند و قسمت اعظم اوقات بی‌کاری خود را صرف این قبیل سرگرمی‌ها می‌کردند. نظاره و تماشا و از جمله نگریستن به بازی‌ها، رقص‌ها و نمایش‌ها، از آغاز حیات بشر وجود داشته و بازی بخشی از مراسم مذهبی بوده است که انسان‌ها به خاطر آمیزش با ارواح نیاکان خود برپا می‌کردند. گذران اوقات فراغت در ایران باستان بیشتر مختص طبقات ممتاز (شاهزادگان، و اشراف) بوده که برای اوقات فراغت خود به شکار، اسب سواری و تیراندازی، نیایش و اجرای سرودهای دسته‌جمعی می‌پرداختند و طبقات پایین اجتماع، مثل کشاورزان و کارگران بیشتر فرائض دینی و مذهبی خود را انجام می‌دادند.

در کتاب «تاریخ اجتماعی ایران» آمده است که در ایران باستان به سلامت بدن و فعالیت‌های ورزشی توجه بسیار می‌شده و در دین زرتشت که مربوط به ۶۰۰ سال قبل از میلاد مسیح است، مردم از تنبلی و

اوقات فراغت در جوامع انسانی اولیه

در جوامع اولیه، تفریحات بستگی بسیار زیادی به دین داشته‌اند و بیشتر اوقات فراغت صرف امور دینی می‌شده است. از زمان‌های دور، جشن‌ها و اعیاد مذهبی توأم با پایکوبی، سرودخوانی و نیایش و مراسم دسته‌جمعی بوده و لذت بخش‌ترین و گران‌بهارترین زمان انسان‌های عصر خود را به خود اختصاص می‌داده است. اجرای مراسم خاص برای حوادث مهم زندگی اجتماعی و خانوادگی، نظیر مرگ، ازدواج، کاشت و برداشت محصول کشاورزی، تولد، رسیدن به سن بلوغ و نظایر آن، جنبه‌ی مذهبی داشته و فرصت مناسبی برای تفریح و ابراز شادمانی فراهم می‌ساخته است. به عبارت دیگر، در جوامع اولیه رسوم مذهبی از بازی و تفریح جدا نبوده است و در برخی از جوامع، رقص و آواز و نمایش رابطه‌ی تنگاتنگی با سنن مذهبی داشته است. ارنست گروس آلمانی در کتاب خود تحت عنوان «آغاز هنر»، و ژیلبرت موری انگلیسی هم در کتابی تحت عنوان «پیدایش حماسه در یونان»، ارتباط بین مذهب و تفریح را مطرح ساخته‌اند.

در مقاله‌ای از کتاب «تمدن فراغت»، درباره‌ی اوقات فراغت آفریقاییان چنین می‌خوانیم: «فراغت یا به عبارت دیگر تفریح، در زندگی آفریقایی مقام والایی داشته است. در زندگی دیروز و امروز آفریقا، فراغت موقعیتی مناسب برای توسعه‌ی برخی روحیات هنرمندانه و فرصت مغتنمی بوده است برای ارج نهادن به برخی از تشریفات خانوادگی، افسانه‌ای و فرهنگی و نیز مراسم ازدواج و تعمید و غیره» [دومازیه و همکاران، ۱۹۶۷: ۶-۲۲۵].

و در همین مقاله، دومازیه اشاره می‌کند به این که وقتی ماه ظاهر می‌شود، تمام آفریقا می‌رقصد و در واقع همین امر نشان‌دهنده‌ی ارتباط شادمانی و رقص مردم آفریقا با عقاید خاص مذهبی آن‌هاست.

دین نه تنها در پیدایش بسیاری از اشکال گذران اوقات فراغت در زمان های گذشته دخیل بوده، بلکه موجبات ایجاد بسیاری از مؤسسات و سازمان های مربوط به گذران اوقات فراغت را نیز فراهم ساخته است

● آیات دیگری از جمله آیه ی ۷ سوره ی مزمل و آیات ۹ تا ۱۱ سوره ی نبا و آیه ی ۶۷ سوره ی یونس، اشاره به استراحت و تقسیم شبانه روز به دو زمان، زمان کار و زمان استراحت، اشاره دارد.

● به نقل از پیامبر اسلام هم آمده است: «تفریح و بازی کنید، زیرا دوست ندارم که در دین شما خشونت دیده شود.» و هم چنین اضافه می فرمایند که بهترین سرگرمی مؤمن شناسست و به فرزندان خود نیز تیراندازی و شنا بیاموزید و قدر نعمت های صحت و فراغت را بدانید و در آن ها کفران روا مدارید.

● حضرت علی (ع) فرموده است: «برای خردمند روا نیست که سفر کند، مگر در سه امر: اصلاح معاش، گام نهادن در امر جهاد (حج و جهاد دفاعی)، لذت و خوش گذرانی در آن چه حرام نیست» [انتشارات معاونت پژوهشی وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۱: ۲۲].

● حضرت رضا (ع) فرموده اند: تفریح و سرگرمی های لذت بخش، شما را در اداره ی زندگی یاری می کند و با کمک آن بهتر به انجام امور دنیای خویش موفق خواهید شد. سرگرمی و تفریح، آدمی را از ملالت کارهای یکنواخت و خسته کننده ی زندگی خلاص می کند. برای مدت کوتاهی، بار سنگین مسئولیت را از دوش وی برمی دارد و

زنجیرهای وظایف روزمره را موقتاً از دست و پایش می گشاید، تفریح برای بدن و جبران خستگی های ناشی از کار، یک نیاز اساسی و اجتناب ناپذیر است [روابط عمومی معاونت امور مستضعفان و محرومان، ۱۰].

● امام موسی بن جعفر (ع)، اوقات شبانه روز را به چهار دسته تقسیم فرموده اند: بخشی برای مناجات با خدا (خودسازی)، بخشی برای لذت های حلال (تفریحات سالم)، بخشی برای امرارمعاش (کار)، بخشی برای معاشرت با برادران و دوستان مورد اطمینانی که عیوب شما را برایتان بیان می کنند، و به شما اخلاص دارند.

اوقات فراغت

در جامعه سنتی ایران معاصر

دین نه تنها در پیدایش بسیاری از اشکال گذران اوقات فراغت در زمان های گذشته دخیل بوده، بلکه موجبات ایجاد بسیاری از مؤسسات و سازمان های مربوط به گذران اوقات فراغت را نیز فراهم ساخته است؛ از جمله اماکن مقدسی از قبیل مساجد، تکایا و حسینیه ها، و اماکن تفریحی سنتی مثل زورخانه ها و قهوه خانه ها. براساس مطالعات انجام شده، قهوه خانه ها در ایران بیشترین اوقات فراغت افراد را به خود اختصاص می داده است و در دهه های گذشته، انواع و اقسام برنامه های مذهبی و سرگرم کننده از قبیل مدیحه سرایی، تعزیه، پرده خوانی، مرثیه خوانی، نقالی، شعبده بازی، نمایش های روحی و غیره در قهوه خانه ها اجرا می شده است.

نظاره گری یا تماشا، از ابتدایی ترین صور صرف زمان فراغت بوده است. اغلب روستاییان و حتی شهرنشینان، هنگام آسودگی در معابر و میداین تجمع می کردند و به تماشای بازی های گوناگون می پرداختند. مراسم عروسی چند

شبانه روزی متداول در جامعه ی سنتی ایران، و نیز تماشای برنامه های عزاداری و تعزیه، شمایل گردانی و پرده داری در ایام سوگواری، و هم چنین، نمایش خیمه شب بازی و عروسکی از اشکال گوناگون نظاره و تماشا به شمار می رفته است که برخی از آن ها در حال حاضر متروک شده اند.

امروزه، مسافرت های داخلی و خارجی به قصد زیارت اماکن متبرکه، هم چنان از مهمترین گزینه های گذران اوقات فراغت مردم ایران است. معاشرت های جمعی در مساجد، تکایا، مجالس و سایر اماکن عمومی، مطلوب خاطر بخش اعظمی از مردم ایران است و مهمانی رفتن و مهمانی دادن، از پایدارترین سنت های ایرانیان به شمار می رود. پرداختن به اموری چون صله ی رحم، دوستی با مؤمنین و ارتباط با مسلمانان دیگر نیز، بخشی از اوقات فراغت مسلمانان را به خود اختصاص می دهد.

پرداختن به امور مذهبی، از دیرباز در کشور ایران رایج بوده است. حضور در دسته های مذهبی و شرکت در مجالس روضه و تعزیه، وعظ و سخن رانی، و نظایر آن، از اعتقاد عمیق مردم سرچشمه گرفته است. عامل مذهب در امور ورزشی نیز اثر عمیق داشته است، چنان که روحیه ی پهلوانی، یعنی رحیم و مهربان بودن در مقابل ضعف و مستمندان، و قوی و خشن بودن در برابر ستم پیشگان، از خصلت های امیرمؤمنان (ع) و پوریای ولی است.

منابع:

- بهنام، جمشید (۱۳۴۸). مقدمه ای بر جامعه شناسی ایران. خوارزمی. تهران. چاپ سوم.
راوندی، مرتضی (۱۳۴۱). تاریخ اجتماعی ایران. انتشارات امیرکبیر. تهران.
کنیک، ساموئل (۱۳۴۹). جامعه شناسی. ترجمه ی مشفق همدانی. امیرکبیر. تهران.
روابط عمومی معاونت امور مستضعفان و محرومان (بی تا). مقدمه ای بر اوقات فراغت.
دومازه و همکاران (۱۹۶۷). تمدن فراغت، بلژیک: مارابو انتشارات معاونت پژوهشی وزارت آموزش و پرورش (۱۳۷۱)